

Deborah Rogoznica (ur.), *Začetki spomeniške službe v Istri / Gli inizi della tutela dei beni culturali in Istria / Počeci konzervatorske službe u Istri*, ser./coll. Histria Colloquium IV, Koper/Capodistria: Histria Editiones, 2015., 369 str.

Zbornik radova izloženih na studijskom danu (*Študijski dan o istrski kulturni dediščini, Giornata di studio sul patrimonio culturale istriano*) koji je bio održan 10. lipnja 2011. u Kopru, u organizaciji Humantičnoga društva Histria, okuplja trinaest radova opremljenih znanstvenim aparatom, ilustracijama i kratkim sažetcima. U »Predgovoru« (str. 9–10) i »Uvodu« (11–12) Dean Krmac i Gaetano Benčić obrazlažu okolnosti izdavanja ovog vrlo vrijednog zbornika rasprava koje su već na studijskom danu izazvale živo zanimanje nazočne publike, a predstavljaju niz novih i starih istraživanja povijesti konzervatorske službe u Istri od početka 19. stoljeća do danas. Zbornik je uredila Deborah Rogoznica, koja u svojoj uvodnoj besjedi (»Spremna beseda / Presentazione«, 13–25) sažima sve tekstove kratkim opisom problematike koju svaki od njih obrađuje. Gotovo su svi autori koji su izlagali na studijskom danu u Kopru priredili svoje tekstove za tisak. Povod je tada bila 130. obljetnica osnutka Koparskog gradskog arheološkog povjerenstva (*Civica commissione archeologica*) koju je tadašnja gradska vlast osnovala 1881. s ciljem prikupljanja podataka i predmeta od povijesnog značenja za Kopar i koparski kraj. To je bio početak sustavnog rada i institucionalizacije zaštite spomenika u Istri jer je prije toga na našem području djelovala samo Centralna komisija iz Beča sa svojim konzervatorima i povjerenicima.

Četiri godine poslije održavanja studijskog dana pred nama je svezak s tekstovima. Oni su tematski i kronološki vrlo uspješno podijeljeni u četiri cjeline:

1. Središnja konzervatorska služba u Habsburškom Carstvu
2. Lokalni oblici zaštite kulturnih spomenika u Habsburškom Carstvu
3. Konzervatorska služba nakon Habsburškog Carstva
4. Primjeri zaštite i prezentacije spomenika kroz vrijeme.

Valja naglasiti i da su tekstovi višejezični, svaki autor piše na svom jeziku ili na jeziku svog odabira, a iza teksta dva su kratka sažetka: na jeziku članka i na drugom jeziku, talijanskom ili slovenskom, odnosno hrvatskom.

U prvoj su tematskoj cjelini tekstovi troje autora (Brigitta Mader, Sergio Tavano, Savin Jogan). Podatci o autorima u obliku kratkih profesionalnih biografija nalaze se na kraju sveska.

Tekst Brigitte Mader, (»La tutela del patrimonio culturale nell'Impero asburgico con riferimento all'Istria: dall'imperatore Francesco I all'arciduca Francesco Ferdinando«, 29–46), sinteza je podataka o prvim inicijativama u korist istarskih povijesnih spomenika svih vrsta i razdoblja, od Franje I. koji je službeno Istru posjetio 1816., pokazao veliko zanimanje za baštinu i dao prve poticaje za konkretne intervencije na terenu. Godine 1850. osnovana je u Beču Centralna komisija za spomenike (*K. K. Zentralkommission für Denkmalpflege*), koja je potom reorganizirana 1873., da bi je 1910. nadvojvoda Franjo Fer-

dinand (kao pokrovitelj Centralne komisije) temeljito preuredio. Tada je dobila upravne ovlasti, uspostavljena je čvršća suradnja s pokrajinskim upravama i nizom nadležnih ministarstava. Franjo Ferdinand pokazivao je veliko zanimanje za Istru i njezine spomenike. S pokrajinskim konzervatorom Antonom Gnirsom pridonio je spašavanju i sanaciji mnogih pokretnih i nepokretnih spomenika.

Sergio Tavano (»La cura dei monumenti attorno all'alto Adriatico tra il 1856 e il 1867«, 47–86) izlaže rezultate sustavna pregleda prvih godišta časopisa koje je izdavala Centralna komisija te dokumentira, pokazuje brojnost i raznolikost aktivnosti zaštite spomenika u Istri i okolnim regijama. Pregled bibliografije pokazuje duh, kriterije i ciljeve koje je komisija imala u nastojanju da se valoriziraju raznoliki identiteti koji su činili Habsburško Carstvo do njegove reforme 1867. godine. Važno je naglasiti da je u svakoj pokrajini postojala manje ili više razgranata mreža konzervatora i povjerenika koji su komisiji dojavljivali vijesti i podatke sa svojega područja. Istarsko je područje u to doba ponešto u tome zaostajalo jer se talijanska intelektualna elita ustručavala suradnje s Bečom, pa smo danas prikraćeni za mnoge podatke. Neki su od njih objavljeni u lokalnom tisku.

Umirovljeni pravnik s dugogodišnjim iskustvo u slovenskoj službi zaštite spomenika Savin Jogan (»Status in varstvo kulturne dediščine v Habsburške cesarstvu ter njun vpliv na stanje v posameznih deželah. Primer osrednje Slovenije«, 87–100) analizira pravna rješenja u području zaštite spomenika u Carstvu, do 1850., kad je osnovana Centralna komisija, prikazao je njen preustroj 1873. te reorganizaciju 1910., zaključujući pravnim posljedicama Prvoga svjetskog rata na problem zaštite spomenika. Italija je, naime, poslije pobjede u Prvom svjetskom ratu i stjecanja Istri i dijela Kvarnera (i Zadra) od Austrije potraživala odnesenu pokretnu spomeničku baštinu.

U drugoj tematskoj cjelini, »Lokalni oblici zaštite kulturnih spomenika u Habsburškom Carstvu«, četiri su teksta (Kristjan Knez, Deborah Rogoznica, Salvator Žitko, Grazia Bravar).

U koparski časopis *La Provincia* uvodi nas Kristjan Knez (»Lo studio del passato, le fonti e la valorizzazione del patrimonio culturale regionale: il ruolo della rivista La provincia dell'Istria (1867-1894)«, 103–146). Jedna je od posljedica odbijanja suradnje talijanskih intelektualnih krugova u Kopru s austrijskim vlastima u području proučavanja i zaštite spomenika osnivanje časopisa *La Provincia dell'Istria*, koji je posebnu pažnju posvećivao proučavanju prošlosti, pogotovo arhivskih i arheoloških izvora te kulturno-povijesne baštine. Osnivači Nicolò i Antonio Madonizza već su u prvim godinama okupili zvučna imena zavičajne historiografije, poput Pietra Kandlera, Tomasa Lucianija, Carla De Franceschija, ali i brojne druge lokalne suradnike. Prijedlozi oblikovani na stranicama časopisa utjecali su i na odluke Pokrajinskog sabora, a takvo je publicističko djelovanje bilo jedan od poticaja osnivanju koparskog Gradskog arheološkog povjerenstva (1881.) i Istarskog društva za arheologiju i zavičajnu povijest (1884.).

Deborah Rogoznica (»La Civica Commissione Archeologica di Capodistria e il suo ruolo nello sviluppo delle istituzioni di tutela«, 147–168) pokazuje kako je osnutak koparskog Povjerenstva odigrao presudnu ulogu u razvoju zaštite spomenika. To je u Istri bila

prva javna ustanova takve vrste, ne samo zaštite nego i muzealizacije, jer je gradska uprava na taj način pridonijela prikupljanju i čuvanju predmeta, knjiga i arhivalija od povijesnog značenja za Kopar i bližu okolicu. Nije djelovala dugo, ugasila se prije 1900., ali važne su posljedice njezina djelovanja u Kopru bile otvaranje Gradske knjižnice, Gradskog muzeja 1911. i sređivanje arhivskog gradiva.

U tekstu Salvator Žitko (»Koprski izobraženci in njihov prispevak k delovanju Občinske arheološke komisije«, 169–180) polazi od Koprana Gian Rinalda Carlja, začetnika zanimanja za historiografiju, arheologiju i epigrafiju u Istri, iz čijeg su djelovanja u tršćanskom krugu iznjedreni Domenico Rossetti i Pietro Kandler, a u koparskom krugu Andrea Tomasich, Giuseppe Vatova, Angelo Marsich i malo kasnije Domenico Venturini. Djelovali su u povjerenstvu, a njihova je aktivnost bila presudna u stvaranju preduvjeta za osnivanje i osnutak knjižnice i muzeja. Naravno, radilo se o talijanskom kulturnom krugu, koji je i na kulturnom, a ne samo nacionalnom i političkom planu, nastojao dokazati romanski karakter Istre.

Autorica Grazia Bravar (»Progetti e attività per la salvaguardia del patrimonio culturale istriano agli inizi della costituzione della SIASP«, 181–204) iznosi kratku povijest Društva koje je bilo osnovano 1884. u Poreču, s ciljem istraživanja prošlosti pokrajine i objavljivanja rezultata istraživanja u časopisu *Atti e Memorie*. Autorica podsjeća na istraživanja gradina, naročito na porečkom području, istraživanje Eufrazijeve bazilike, osnivanje malih lapidarija u istarskim mjestima, arheološko istraživanje u Nezakciju, kao i objavljivanje arhivskih dokumenata. Listanjem se prvih 40 godišta časopisa stječe izravan uvid u glavna područja zanimanja Društva, što je za posljedicu imalo objelodanjivanje prvih sinteza povijesti Istre, a to je sve zajedno stimuliralo osvješćivanje potrebe zaštite raznolike istarske kulturne baštine.

U trećoj tematskoj cjelini (»Konzervatorska služba nakon Habsburškog Carstva«) tri su teksta (Irene Spada, Marijan Bradanović, Deborah Rogoznica).

Početke talijanske službe zaštite spomenika u Istri obrađuje Irene Spada (»Dall'Ufficio Belle Arti alla Regia Soprintendenza alle Opere d'antichità e d'arte di Trieste. Gli inizi della tutela italiana in Istria«, 207–224). Od 1918. do 1923. u Trstu je djelovao Ured za umjetnost (*Ufficio Belle Arti*) koji je bio dio Generalnog komesarijata za Julijsku Veneciju, prijelaznog tijela na početku talijanske uprave, a tada je osnovano Kraljevsko nadzorništvo za starine i umjetnine u Trstu (*R. Soprintendenza alle Opere d'antichità e d'arte*) kojemu je na čelo postavljen Ugo Cirilli. Na temelju arhivskih podataka u tršćanskim i rimskim arhivima autorica osvjetljava brojne izvide koje su u Istri provodili Ugo Ojetti, Roberto Paribeni i Ettore Modigliani, te putovanje Pietra Sticottija u Beč 1920. poslije potpisivanja mira u Saint-Germainu, kojim su talijanske vlasti stekle uvid u gradivo koje je bilo odneseno u Austriju za Prvoga svjetskoga rata. Iz Trsta su za Istru tada djelovali i Attilio Degrassi i Giovanni Brusin, potom i Bruna Forlati, kasnije poznati po nezaobilaznim objavljenim tekstovima o istarskoj povijesti. Važno je napomenuti i da je tršćansko Nadleštvo 1922. imenovalo i počasne povjerenike (*ispettori onorari*) koji su djelovali kao terenski informatori, u Puli, Rovinju, Poreču, Kopru, Piranu, Pazinu, Labinu i Lošinj.

Tekstom Marijana Bradanovića (»O nekim specifičnostima zaštite spomenika u Istri polovicom 20. stoljeća i ranim naporima u zaštiti vizura istarskih naselja«, 225–242), došli smo do 1946. i osnutka Konzervatorskog zavoda u Rijeci, koji je do 1996. brinuo i o istarskoj baštini u hrvatskom dijelu Istre. Osim utjecaja koji su izravno i neizravno imali Ljubo Karaman i Milan Prelog iz Zagreba, na terenu su u tom prvom poslijeratnom razdoblju djelovali Branko Fučić, Aleksandar Perc, Iva Perčić i drugi. Autor posebno naglašava da je u Istri tada bio primijenjen vrlo napredan pristup zaštite urbanističkih cjelina, koji je stremljivo zaštitio vizura istarskih gradića, pridonijevši tako očuvanju kulturnog krajolika Istre, naročito u njezinoj unutrašnjosti.

Drugi tekst urednice cijelog zbornika Deborah Rogoznice (»Organizacijske posebnosti in problemi spomeniškega varstva v koprskem okraju (1945-1962)«, 243–278) opisuje specifičnost koparskog područja, koje je u prvim poslijeratnim godinama bilo dio Zone B, ali je već prije njezina ustroja NOO za Primorsku i Trst donio dekret o zaštiti spomenika. Prijenosom ovlasti s vojne uprave na civilne vlasti NR Slovenije, na Koparštini se počeo primjenjivati slovenski zakon o zaštiti spomenika kulture i prirode iz 1948. godine. Komisija za zaštitu kulturnih i umjetničkih znamenitosti koparskog područja osnovana je 1954., pri Savjetu za prosvjetu i kulturu NOO Koper, a 1959. nadležnost je prešla na Komisiju za spomenike Kotarskog muzeja u Kopru, koja je djelovala do osnivanja Međuopćinskog zavoda za zaštitu spomenika u Piranu 1964. godine.

U četvrtoj tematskoj cjelini (»Primjeri zaštite i prezentacije spomenika kroz vrijeme«) tri su teksta sedmero autora koji zaključuju Zbornik (Kristina Mihovilić, Sunčica Mustač – Martina Barada, Neža Čebrov Lipovec – Boris Kavur – Minka Osojnik – Katharina Zanier).

Od duge tradicije zanimanja za istarske prapovijesne gradine polazi Kristina Mihovilić (»Zaštita i prezentacija prapovijesnih spomenika u Istri s posebnim osvrtom na gradine«, 281–304). Osjetljivost njihova statusa u krajoliku i danas je problematična jer su mnoge u 20. stoljeću devastirane, druge nezaštićene, a tek su tri sustavno istraživane i danas se održavaju kao znamenitosti u prostoru: to su Nezakcij, Gradina na Velom Brijunu i posebno Monkodonja s nekropolom na Mušegu. Topografski su podatci o istarskim gradinama u više navrata sustavno prikupljeni, ali se neprekidno dopunjuju jer nova otkrića obogaćuju kartu njihove rasprostranjenosti. Mnoge se gradine i danas uništavaju ili barem oštećuju, najviše radi izgradnje vodosprema i antenskih sustava telefonije na takvim brežuljcima. Dominantnost u prostoru prapovijesnih zajednica tako je i uzrok njihova propadanja danas, kad se za neke instalacije traži također dominantan položaj u krajoliku. Lijep je i poučan primjer Monkodonje, ali problem je što takvih gradina u Istri ima nekoliko stotina, pa je njihovo devastiranje vrlo teško potpuno zaustaviti.

Sunčica Mustač i Martina Barada (»Problemi prezentacije arheoloških lokaliteta na otvorenom na primjerima iz južne Istre«, 305–330) vrlo sugestivno, a metodološki temeljito i savjesno opisuju situaciju kad se arheolozi i konzervatori nađu pred problemom kako predstaviti istraženi arheološki lokalitet, gradinu, antičku građevinu ili crkvicu. Autorice ilustriraju neke od tih dvojbi nizom primjera iz svoje prakse, primjerice Forum u Puli,

kompleks Sv. Teodora u Puli, crkvice sv. Cecilije i sv. Tome kraj Rovinja, Sv. Ivana kraj Gajane, Sv. Mihovila u Banjolama kraj Vodnjana, sažimajući probleme nizom čimbenika koji utječu na odluke konzervatora: karakter i očuvanost građevinskih ostataka, njihov smještaj (u gradu ili izvan njega), slojevitost arhitekture, funkcionalne potrebe lokaliteta, čitljivost prezentacije. A ono što često još usložnjava situaciju jest i da mnogi zahtjevi koje valja zadovoljiti izlaze iz domene konzervatorske struke. I to se sve zajedno u široj javnosti često ne razumije, pogrešno se tumači, a konzervatorska se struka percipira kao ona koja ograničava razvoj.

Naposljetku, završni tekst zbornika djelo je četvero autora (Neža Čebren Lipovec – Boris Kavur – Minka Osojnik – Katharina Zanier, »Servitski samostan v Kopru. Arhitekturni spomenik in arheološko najdišče«, 331–362). Istraživanje nekadašnjeg samostana servita (Red slugu BDM) u koparskoj staroj jezgri primjer je studije povijesti građevine, odnosno lokaliteta u funkciji privođenja novoj svrsi, pri čemu je važno poznavati slojevitost povijesti građevine radi očuvanja integriteta povijesnog slijeda. U ovom je slučaju istraživanje arhitekture samostana povezano s arheološkim istraživanjem, sondiranjem su pronađeni tragovi rimske priobalne građevine s mozaicima, a prvi je samostanski kompleks najprije izgrađen za benediktince u 12. stoljeću. Nova je građevina nastala za servite u 16. – 17. stoljeću, ali su je redovnici napustili 1792. godine. Tada je pretvorena u bolnicu, i to je ostala donedavno. Traženje nove funkcije potaklo je istraživanja, koja su tek na početku, a ovo je preliminarni izvještaj s osnovnim podacima.

Na kraju niza tekstova o povijesti konzervatorske službe, ovaj prilog, o konzervatorskom istraživanju koje je u tijeku, tako zaključuje zbornik koji, kao i sve slične publikacije, predstavlja zbir saznanja u ovom trenutku. Već se u sadržaju ovoga zbornika vidi koje su cjeline manje istražene, na kojima se mora još raditi, a velika količina arhivskog gradiva o konzervatorskoj službi u Sloveniji i Hrvatskoj, u Italiji i Austriji osigurat će rad još mnogim naraštajima povjesničara.

Zaključno, zbornik *Počeci konzervatorske službe u Istri* dobrodošao je prilog poznavanju problematike koja je izvan konzervatorske i srodnih struka slabo poznata. Često se u široj javnosti ne razumije pravo poslanje konzervatorske službe, njezina se djelatnost pogrešno tumači, a struka se percipira kao ona koja ograničava razvoj. Može se reći da je tome dijelom »kriva« i struka jer možda ne predstavlja svoju djelatnost na pravi način, ali problem je ipak širi od toga i valja ga tražiti u obrazovanju i općoj kulturi. Odnos prema baštini trebao bi biti odnos svakog pojedinca prema prošlosti, ali se u praksi često svodi na konzervatore kao jedine čuvare baštine. Baština je identitet sviju nas, odnosno skup identiteta koji se kriju u našim korijenima.

Robert Matijašić